
*І.З. Держко,
кандидат філософських наук,
завідувач кафедри Львівського національного медичного університету*

МЕТАФІЗИЧНИЙ ДИСКУРС БУТТЯ СВІДОМОСТІ: ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Більшість метафізичних пошуків ХХ століття впливають з одного джерела – гуссерлівської феноменології. Для Е.Гуссерля ніяка попередня метафізика й ніяке об'єктивне буття неможливі без врахування фундаментально значущого факту, відкритого ще Р.Декартом і всебічно осмисленого І.Кантом, а саме: все, з чим ми стикаємося в нашому різноманітному емпіричному досвіді, – лише результат різноманітної конституюючої роботи нашої свідомості, загальної для всіх індивідуумів, або монад, як іноді називає їх Е.Гуссерль, використовуючи термінологію Г.Лейбніца [3, 241]. Застосовуючи критичну рефлексію, Е.Гуссерль показує, що вже Р.Декарт намагався створити нові, базові, ґрунтовні основи для людського знання. Але єдине, що вийшло з цієї рефлексії – це створення наук про природу і про дух. Сама метафізика при цьому не досягла рівня науки. Справа в тому, що Р.Декарту не вдалося визначити відношення до наук про природу й до наук про дух. Чи є філософське знання новим виміром знання й у чому воно полягає? Питання лишилося без відповіді. На думку Е.Гуссерля, філософія є уособленням неминучого прагнення людства до чистого й абсолютного знання. Але ця мета так ніколи і не була досягнута. Не відмовляючись від картезіанської рефлексії, більше того, спираючись на неї, потрібно вибрати новий шлях. Цей шлях і визначає феноменологія.

Тільки феноменологія як сувора наука про свідомість забезпечує “свідоме проведення феноменологічної редукції, щоб досягти того “Я” і того життя свідомості, які роблять правомірною постановку трансцендентальних питань як питань можливості трансцендентального пізнання” [2, 25]. Відзначимо, що феноменом є те, що оприявлюється. Будь-який феномен обов'язково містить у собі того і те, перед ким він є феноменом; все, що виникає, з необхідністю оприявлюється “кому-небудь”. Відповідно будь-який феномен є таким лише згідно із способом міркування і процесом міркування того, хто мислить. Цей акт думки і є те, що Е.Гуссерль називає свідомістю. Зрозуміло, що для мислителя “феномен і свідомість – це два корелятивних поняття: будь-яка свідомість є свідомість “про щось” і це “щось” є феномен, який міститься у свідомості. Подібно до того, як феномен не є суб'єктивною видимістю, свідомість не є суб'єктивним станом. Ця кореляція знаходиться поза будь-яким дуалізмом суб'єкта об'єкта як реальностей” [5, 159–160]. Тобто “Я”, лишаючись наодинці із собою, зводить будь-яку реальність до стану феномена.

Результатом такого позбавлення від наївної “природної установки” свідомості за рахунок процедури епохе (взяття в дужки всіх колишніх метафізичних, психологічних і натуралістичних допущень) повинно стати, згідно з Е.Гуссерлем, “систематичне тлумачення смислу, який світ має для всіх нас ще перед всяким філософуванням і який може бути тільки філософськи перекручений, але не змінений” [2, 27]. Відповідно реальне існування світу, як і інші елементи “природної установки”, – це лише переконання або віра людини, пов'язана з необхідністю зіткнення з реальними речами. Але це очевидне для звичайної людини існування зовнішніх речей не можна позначати як філософський факт. З переконань не можна побудувати філософію. Єдине, що завжди справді є й у бутті чого не можна сумніватися – це реальність людської свідомості. “Свідомість – не лише реальність найбільш очевидна, а й реальність абсолютна, основа будь-якої реальності” [4, 375–376].

Реальність людської свідомості перевіряється за допомогою феноменологічної редукції, котра здійснюється над “тотальністю світу”. Для людини, яка займає природну позицію, світ є тотальність реальних речей, всередині якої він сам перебуває як одна з них. “Природна” позиція означає те, що ми живемо в певному світі. “Природність природного” життя полягає в тому, щоб вірити в реальність світу й самого себе. Природне життя підтримується певним “протовіруванням” у реальність всього; будь-яке наступне вірування засновується на ньому. Редукція впливає на дане “протовірування”, тобто на весь світ, і дія ця полягає в тому, щоб лишити це вірування в невизначеному стані. Проте редукція впливає на весь світ, включаючи реальність “Я” в якості його частини. Справа “у тому, що “Я” як реально мислячий суб’єкт належить світу в якості реального суцього. “Я” є відносно себе мислячим суб’єктом, вільним від будь-якої реальності, не володіючи ніякими властивостями, крім властивості бути феноменом “буття Я”. Належне до світу “Я” знаходиться всередині природного світу. Обидва вони (“Я” і світ) підтримуються у своєму стані фундаментальним прото-віруванням” [5, 160]. Це і є тотальність, над якою здійснюється редукція.

У чому полягає сутність феноменологічної редукції? Йдеться не про те, щоб піддати сумніву існування світу. Навпаки, потрібно, переживаючи цей світ і проживаючи в ньому, зайняти особливу позицію і поставити під сумнів цінність вірування в його реальність. Йдеться не про заперечення цього вірування, а лише про призупинення його терміну дії, тобто про потребу деякий час утримуватися від нього. Все це виражає поняття “епохе”: призупинення, утримання. “Я співісную в житті, я не покидаю реальне життя, а лишаюсь у ньому в усій його повноті й конкретності. Але не вірю в його реальність. Редукція і полягає в тому, щоб звести весь реальний світ до чогось, що є не реальністю; завдяки цій операції я володію “редукованим світом”. Я не втрачаю нічого з того, що реально; я втрачаю тільки сам характер реальності [5, 161]. Для чого тоді потрібен зведений світ? Саме для виявлення того, що постає перед моєю свідомістю і наскільки воно є реальним (являється). Тобто постає як чистий феномен.

Феноменологічна редукція є, насамперед, ейдетичною – редукція “фактичного” до “ейдетичного”. Але важливо й те, що реальність редукується у самому характері реальності, внаслідок чого світ, редукований до феномену, виявляється цілком ірреальним. Проте ірреальне не означає щось фіктивне, а є лише відсторонення через “епохе” від будь-якого натяку на реальність. З цієї точки зору редукція буде також і трансцендентальною, причому в подвійному значенні. По-перше, феномен у своїй ірреальності виявляє себе тільки в чийсь іншій свідомості і через редукцію як акт цієї свідомості. Ця “міра” реальності виявляє себе лише у свідомості і лише в силу цієї суб’єктивної свідомості. Оскільки саме ця суб’єктивність конститує стан речей у реальності, вона є трансцендентальною суб’єктивністю. По-друге, редукція є трансцендентальною, оскільки з досить віддалених часів трансцендентальним називається те, що утворює “якість”, в якій усе збігається в силу простого факту буття. А в результаті редукції “все” є тільки особливий, виключний феномен. Звідси “феноменальність володіє найвищою властивістю трансцендентального” [5, 161]. Отже, феноменологічна редукція є ейдетичною і, водночас, трансцендентальною. Це й змушує Е.Гуссерля у своїй метафізиці зайняти радикальну позицію щодо трансценденталізму і психологізму І.Канта та класичної метафізики.

Відзначимо, що дане положення пояснюється поняттям “конституювання”; під ним розуміється конституювання самої системи переживань, завдяки яким світ існує для особистості. Свідомість – це конституюючий потік. І цей потік є формою конституювання свідомості як такої. Ідея конституювання – це нова ідея суб’єктивності. Та суб’єктивність, яку визнає Е.Гуссерль, радикально відрізняється від психологічних і антропологічних концепцій суб’єктивності. Суб’єкт не творить об’єкт,

а об'єкт не є простим уявленням суб'єкта. Суб'єкт, як це в І.Канта, не нав'язує своїх форм змісту об'єкту. Тут не йдеться про традиційний об'єктивізм. По-перше, мається на увазі не об'єктивність понять, а інтенційний корелят, і, по-друге, цей корелят не є щось “сконструйоване” відносно свідомості. Сама свідомість конструює цей корелят. “Констатуюча суб'єктивність” – таке нове поняття суб'єкта. Суб'єктивність змушує речі поступово виявлятися у свідомості такими, якими вони є самі по собі. Суб'єктивність змушує речі виявлятися, виходячи з мене самого. Світ “поступово конститується на основі системи особистісних переживань і лишається конституційованим, як сенс мого Я у світі” [5, 172]. Це означає, що для Е.Гуссерля філософія – не лише суворі і точна наука про світ і особистість у ньому. Її основною проблемою є саме конституювання мого “Я” і світу, в якому це “Я” живе. Інакше кажучи, це антропологічна проблема самоконструювання. Що, власне, передбачає іншу, відмінну від класичної, інтелектуально-ціннісну орієнтацію.

Водночас це є вищою спробою конституювання до очевидності; вища “спроба розуму” в гуссерліанському значенні слова. Реконструювати з очевидністю є те, “чим я є як “его” і те, чим є світ цього “его”. Це реконструювання – найвища форма переживання. Тому філософія для Е.Гуссерля є трансцендентальне життя або життя сутності” [5, 172]. Це не якість ще одне життя поряд із природним життям, а інший спосіб прожити те саме життя, виходячи не з віри в його реальність, а з прояснення його сутності. І в цьому значенні філософія для мислителя є “абсолютним розумом” [1, 317]. Це – одна з основних рис нової метафізики Е.Гуссерля.

Філософія Е.Гуссерля є метафізикою в значенні визнання апріорності буття сутності відносно реальності факту. Причому ця апріорність конститується для особистості як те, що виявляється в інтенції чистої свідомості в силу цієї інтенції. Чиста свідомість є абсолютним буттям, і будь-яке інше об'єктивне буття інтенційно засновується на бутті “чистої свідомості” [1, 364]. Зрозуміло, що трансцендентальний ідеалізм, як нова метафізика Е.Гуссерля, радикально відрізняється від того, що звичайно розуміється під поняттям “ідеалізму”. І найголовніше – акцент на свідомості; це шлях до антропології, до нового бачення людини. Метафізика мислителя започатковує абсолютне життя його (“Я”). Об'єктивний повсякденний світ, світ науки, філософії, релігії, мистецтва, замінюється в Е.Гуссерля “образами світу” у свідомості, а феноменологія претендує на їх об'єктивне, методологічно чітко фундоване (через процедуру того самого “епохе”) і систематично описане немов зсередини самої свідомості. Функція феноменології полягає не в “поясненні” світу за допомогою цієї причини, а тільки у розумінні того, що є в дійсності перед нами. Феноменологія нічого не пояснює. Вона “трансцендує не для того, щоб опинитися за межами світу, а навпаки, для того, щоб лишитися в ньому, однак спостерігаючи, як він оприявлюється нам” [1, 304].

Нова позиція, яку пропонує Е.Гуссерль, акцентує увагу на редукції до “чистого феномена” [1, 305]. Вона веде до сутності речей, а сутність – це те, чим певна річ “являється”. Сутність – це буття речей. Тому результатом феноменологічної редукції є відкриття сутності буття. У своїх подвійних, ейдетичному і трансцендентальному, вимірах “чистий феномен” є сутність, є буття: бути людиною, бути каменем, бути конем, бути зіркою, бути зеленим і т.д. Найменше, що “ми здобуваємо завдяки внесення в дужки реальності речей, – це саме буття речей, їх сутність” [5, 162]. Але реальність відносна для сутності. Так що будь-яке знання про реальності потребує суворого, чіткого випробування.

Умовою можливості буття є свідомість, в якій існує можливість “абсолютного знання”. Оскільки свідомість є інтенційністю, вона робить можливим існування інтенційного об'єкта для нього. Свідомість не лише володіє об'єктом, а й робить так, щоб він існував, і робить, виходячи із себе самої. Інтенція обґрунтовує можливість появи інтенційного об'єкта таким, яким він є сам по собі. Інтенційність – це основа

можливості будь-якого вияву об'єкта “для мене”. Коли ми говоримо про те, що проявляється для нас тим або іншим способом, ми маємо на увазі, що “тим”, а не “іншим” є його “об'єктивний смисл” [5, 166]. Буття в даному разі є єдністю “об'єктивного смислу”. А чистий феномен є буттям як сутністю. Таким чином, “буття” як об'єктивний смисл сутності є “сутність сутності” [5, 166]. У цій якості буття засновується безпосередньо на самій свідомості.

Слід враховувати, що об'єкт існує у свідомості різними способами: іноді даний свідомості в “оригіналі”, іноді присутній у ній “безпосередньо”. Іntenція на об'єкт безпосередньо і в оригіналі даний свідомості є те, що Е.Гуссерль називає інтуїцією [1, 287]. Але в нього не йдеться про інтуїцію як про симпатії або “симбіоз свідомості” і речей (як у А.Бергсона). Не зводиться вона і до так званої емпіричної інтуїції, як це відбувається в емпіриків і в І.Канта. Редукована до феномену споглядання, (інтуїція) в якості іманентно-світового факту дає споглядання “всього людського” взагалі. Це “ейдетична інтуїція”, оскільки вона дає ейдос об'єкта. Потрібно звернути увагу на те, що “при переході “від” мого “ego” до “ego” взагалі не передбачається ні дійсність, ні можливість існування яких-небудь інших “ego”. Об'єм ейдосу “ego” визначається тут самодовільним варіюванням мого “ego”. Коли я бачу себе іншим, я уявляю тільки себе, але не інших... Так ми досягаємо методичного бачення, згідно з яким поряд із феноменологічною редукцією ейдетична інтуїція є основною формою всіх особливих трансцендентальних методів” [1, 412]. Разом вони цілком визначають дійсний смисл трансцендентальної феноменології.

Ейдетична інтуїція є безпосередньою інтуїцією. Вона дається нам не інакше, ніж через “конкретну” інтуїцію. Це означає, що “ейдетична” інтуїція заснована на “конкретній інтуїції, але це не заважає тому, щоб вона була безпосередньою інтуїцією. У такому випадку, якщо “феноменологія як інтуїтивно-ап'юрірна наука розвивалася за суто ейдетичним методом, то всі її сутнісні дослідження є не чим іншим, як розкриттям універсального ейдосу “трансцендентального ego взагалі”, який містить у собі всі варіанти чистих можливостей мого фактичного ego і саме це ego як можливість” [1, 411]. Таким чином, ейдетична феноменологія досліджує “універсальне ап'юрі”, без якого “Я” немислимий, немислиме трансцендентальне “Я” взагалі. Інакше кажучи, оскільки будь-яка сутнісна всезагальність має цінність “непорушної закономірності”, вона досліджує універсальні сутнісні закони, котрі визначають кожному фактичному висловлюванню про трансцендентальне його можливий смисл [5, 167]. У цьому й полягає один із моментів гуссерліанського антропологічного повороту – пошук смислу.

На відміну від раціоналізму, Е.Гуссерль не вважає очевидність виключно властивістю “логічних” дій, вона не є простим включенням предиката в суб'єкт. Очевидність – це наповнення інтенції в її інтуїтивно даному об'єкті. Будь-який акт свідомості, хоч би яким був його характер, сповнюючись інтуїцією, стає очевидним. Такою є очевидність цінностей тощо. Очевидність є структурним “моментом свідомості” [1, 314], а не лише одного логічного мислення. Якщо для І.Канта найвищим принципом є принцип “Я мислю” як здатність до синтезу, то для Е.Гуссерля найвищий принцип філософії – очевидна й така, що робить буття очевидним, інтуїція.

У такому випадку мислення, а отже, і філософія – це “активне зусилля”. Оскільки інтуїція звернена не на трансцендентне, а на інтенційно іманентні чистій свідомості об'єкти, суб'єкт “може” і здатний завжди вільно здійснювати певні дії над ними, може їх інтенційно варіювати. Свідомість (суб'єкт) не лише виявляє, а й змушує об'єкт виявитися. Ця “влада” (можливість примусу) має інтенційний характер. Іntenційна “влада” (“я можу”) істотна для “Я”. Кожне “Я” є не лише деяким “Я інтуїтивно осягаю”, а й певним “Я можу інтуїтивно осягати” [1, 418]. Справа у тому, що будь-який об'єкт, крім того, що він даний нам як такий, також є тим, що в силу

свого власного внутрішнього змісту передбачає свої можливі наступні вияви. Інакше кажучи, поряд з “актуальними” інтенціями існують “потенційні” інтенції, які попередньо встановлюють імпліційний смисл, який належить кожному типу об'єкта, що визначається. “Все, – відзначає мислитель, – що зустрічається нам у житті, так би мовити, у готовому вигляді просто як певна існуюча річ (позбавлена хоч би якого духовного або культурного характеру, котрий робить її пізнаною), у своїй первісності, як “воно саме” дано в синтезі пасивного досвіду і дано як таке спершу, чим з початком активного осягнення вступають у гру духовні активності” [1, 420]. Кожна актуальна інтенція передбачає можливі інтенції. Своєю чергою, кожна можлива інтенція попередньо встановлює процес свого наповнення в наступних актуальних інтенціях. Таким чином, кожна “інтенція” і кожна “інтуїція” одночасно виступають корелятом певного “я можу”. Тим самим в антропологічному значенні перед суб'єктом відкривається нескінченне поле дослідження, поле “активно-інтуїтивного” зусилля.

Світ цілком конструюється свідомістю й у цілому “прозорий” для раціональної феноменологічної рефлексії та реконструкції. Однак універсалістські онтологічні (втім, як і гносеологічні) претензії феноменології дуже швидко виявили свою неспроможність: і свідомість виявилася для раціональної рефлексії непрозорою, й із власної свідомості перейти до світу й до чужої свідомості виявилось не так-то просто. Та й свідомості різних людей такі якісно різні, що неможливо гарантувати об'єктивність і загальність результатів внутрішнього феноменологічного досвіду, хоч би на які суворі методи він опирався.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуссерль Э. Логические исследования. Картезианские размышления. – Мн., М., 2000.
2. Гуссерль Э. Парижские доклады // Логос. – 1991. – № 2.
3. Иванов А.В., Миронов В.В. Университетские лекции по метафизике. – М., 2004.
4. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней: В 4-х тт. – СПб., 1997. – Т. 3.
5. Субири Х. Пять лекций о философии // Вопросы философии. – 2002. – № 5.
6. Степин В.С. Философия и эпоха цивилизационных перемен // Вопросы философии. – 2006. – № 2.
7. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления. – М., 1993.